

Rita Leroi Walther Bühler Hans Werner

Rakovina - nemoc naší doby

Příčiny, prevence, léčení

MUDR. Rita Leroi (1913 - 1988), študovala najskôr deväť rokov na waldorfskej škole v Stuttgarte, potom medicínu v Tubinkách, Berne a Paríži. Promovala v r. 1941 v Berne. Päť rokov pracovala ako asistentka univerzitnej kliniky v Berne, na chirurgickom oddelení nemocnice v Tiefenau, v lekárskej poliklinike a v Klinikotherapeutickom ústave v Arlesheime (Švajčiarsko). V rokoch 1946 – 1963 mala vlastnú prax v Bazileji a zaoberala sa onkológiou. Od r. 1963 pracovala ako primárka Lukášovej kliniky v Arlesheime, od r. 1968 viedla tiež Inštitút Hiscia Spolku pre výskum rakoviny. Od r. 1978 až do svojej smrti bola prezidentkou Medzinárodného spolku lekárov pre anthroposofickú medicínu.



MUDR. Hans Werner. Internista, narodený 1925 v Maienfelse v Švábsku, promoval v r. 1951. Od 1960 do 1975 prax v internom lekárstve ako anthroposofický lekár v Pforzheime, spoluzakladateľ Spoločnosti pre podporu rakovinovej terapie v Pforzheime a pracovník Ústavu Carla Gustava Carusa, prírodovedného a lekárskeho výskumného ústavu pracujúceho na anthroposofickom základe. Jeho vedeckou špecializáciou sú biografie chorých. Od r. 1975 je spoluzakladateľom a vedúcom pracovníkom kliniky v Oeschelbronne u Pforzheimu, nemocnice pre interné choroby uznávanej všetkými nemeckými zdravotnými poisťovňami.



RITA LEROI a WALTHER BÜHLER	strana
Jak vzniká rakovina? Jak lze této nemoci předejít?	2
Preventivní opatření pro děti a mladistvé	3
Léčebná pedagogika	4
Preventivní opatření pro dospělé. Péče o rytmus	5
Důležitost tepelného organismu	5
Zesílení lidského já	6
Včasné poznání rakovinného onemocnění	7

RITA LEROI a HANS WERNER

Celkové léčení rakoviny

Lidské bytí a nemoc	8
Postižení nádorovým onemocněním	8
Příčiny a předstupně onemocnění rakovinou	8
Otázka pravdivosti	9
Způsoby zákroků a dalšího léčení. Operace	10
Léčba preparáty ze jmelí	10
Doplňková medikamentosní léčba	11
Fysiotherapeutická opatření	11
Výživa a pochutiny	12
Umělecká terapie	12
Rozmluva s lékařem	13
Kde je prováděno toto celkové léčení	14
Okolí nemocného	14
Smysl onemocnění	14
Spolek pro rozšíření léčebných metod	15

RITA LEROI A WALTHER BÜHLER

Jak vzniká rakovina? Jak lze této nemoci předejít?

Stále znovu dostává lékař otázku: "Co je vlastně příčinou rakoviny?" Tuto otázku nelze zodpovědět jednou větou. Nárůst tohoto onemocnění, které je dnes druhou nejčastější příčinou úmrtí, ukazuje, že tato choroba souvisí s našimi změněnými životními zvyklostmi a poměry, a nakonec s naším dnešním od základů materialistickým životním a světovým názorem. Stejně hluboce, jako se změnil člověk i jeho životní prostředí, došlo k vývoji např. ve vědě a technice, se kterým vzhled a vědomí odpovědnosti člověka nestačily udržet krok. Proto tvoří příčinu onemocnění rakovinou mnoho faktorů dohromady.

Je ovšem výrazem zúženého způsobu pozorování, hledáme -- li příčinu vzniku nádoru pouze ve zhoubné buňce samé -- bez ohledu na duševní život člověka. I tam, kde mají prokazatelně hlavní roli vnější faktory, jako např. karcinogenní substance, má rozhodující význam konstituce člověka a jeho individuální rezistence. Pouze pohled na celého člověka nás může osvobodit od strachu být vydán bezmocně napospas některým náhodám buněčných procesů našeho organismu.

Lidské tělo je moudře vytvořený organismus, složený z buněk. Jim jsou však nadřazeny vyšší síly a organizující principy, které musíme znát, abychom mohli pravdivě posoudit otázku vzniku rakoviny. Teprve ony umožňují individuální utváření lidského organismu. Mezi formujícím principem organismu a principem látky, buňkami, existuje vyvážený poměr. Známe dnes řadu příčin, které tuto rovnováhu porušují ve prospěch principu buněk a tím mohou vytvářet přímé východisko pro vznik nádorů. Na nejvyšší úrovni může započít porušení této rovnováhy v oblasti tvůrčího lidského ducha, který má svou odpovídající tělesnost v systému nervově smyslovém. Výchovou, školou či povoláním není často poskytnuto duchovním možnostem dostatek prostoru k rozvoji, takže zakrňují. Tím vznikají také poruchy ve střední oblasti člověka, v jeho duševním životě. Ve formě strachů a nutkavých myšlenek rušivě ovlivňují svobodně se pohybující citový život, jehož tělesným podkladem je rytmická oblast systému plic a srdce, dýchání a krevního oběhu. Nakonec dochází k poruchám systému výměny látkové (oblast hormonů, enzymů, minerálních látek), které negativně ovlivňují obranné funkce organismu a mohou vést k emancipaci jistých skupin buněk, když jsou tyto buňky k takovému vývoji disponovány konstitučními faktory či vnějšími poškozeními. Takové oblasti buněk začnou pak rozvíjet svůj vlastní život bez ohledu na celkový systém organismu. Změna v buňkách je tedy pouze posledním stadiem dlouhého procesu, který se po léta připravoval. Na podkladě tohoto širšího pojmu onemocnění rakovinou ve všech jeho stadiích se jeví být v dalším vylíčená prevence nezbytná a smysluplná.

Preventivní opatření pro děti a mládež

S prevencí lze začít už v embryonálním stadiu tím, že se budoucí matka připravuje tělesně i duchovně na přicházející dítě. Doporučit lze rytmické rozdělení dne, dostatek spánku, harmonickou náladu, abstinenci kouření a alkoholu, zdravou biologickou potravu. Vznik dětského těla v mateřském těle, inkorporace duše ve fyzické substanci, je zázrakem, který si má matka uvědomovat s úctou a pokorou. Vědomé prožití zrození, co možná bez narkosy, vede k intimnímu vztahu mezi matkou a dítětem. První nadechutí, první křik dítěte jsou významnými událostmi, prvním signálem nového občana Země.

Nejlepším prostředkem pro zdravé prospívání kojence je mateřské mléko.* Přináší kojenci nejen látky pro stavbu jeho těla, ale také životní a formy tvořící síly, které posilují síly jeho rezistence na celý život. Novorozenec potřebuje zahřívající zahalení. Otuzování, cvičení s kojencem, výživa s množstvím látek mateřskému mléku cizích, vedou k předčasnému ztvrdnutí tělesné substance, která má zůstat měkká a plastická. Také nárazová aplikace vitamínu D, jak se dnes provádí často bez dostatečné indikace, vede k celkovému ztvrdnutí a k arteriosklerose, tedy ke zkrutění cév. Právě tak je vhodné odradit od přemíry ochranného očkování a

* Přesto, že je běžně známo, že mateřské mléko obsahuje individuálně různé, ale značné zbytky tzv. insekticidů a herbicidů, jsou vědci dnes zajedno v doporučení kojení. „Nekojit znamená podle dnešního stavu znalostí daleko větší škody pro dítě než činí obsah jedů v mateřském mléce" (Selecta 39, 3424 1 (1972)).

potlačování jakékoli teploty, pokud nám jde o prevenci rakoviny. Neboť překonání horečnaté nemoci znamená posílení obranných funkcí organismu, které se osvědčí při všech pozdějších útocích na zdraví.

Léčebná pedagogika

Může napřed působit cize, když řekneme, že pro vznik rakoviny může mít podstatný význam i způsob výchovy. Klíčem k porozumění tomuto hledisku je fundamentální poznatek duchovní vědy, na který se dosud jen málo bere zřetel: že totiž síly myšlení jsou proměněnými silami růstu. V průběhu života se části tvořivých sil, působící v hlubinách našeho organismu, osvobozují a dávají se k dispozici lidskému já jako síly paměti, představování. Proto bere jednostranné nebo předčasné intelektuální přetěžování čtením, podrobným učením či abstrahováním dítěti síly, které jsou potřebí ke zdravému vývoji jeho tělesnosti. Nebude jen nervozní, bledé a bez chuti k jídlu, ale jeho organismus bude ve své jemné struktuře silně poškozen a hrozí mu předčasné ztvrdnutí a stárnutí. Když mu pak intelektualizovanou, bez umělecké stránky podávanou výukou či takovým životním prostředím nebudou rozvíjeny spící síly tvůrčí fantazie, uměleckých schopností a nadšeného spoluprožívání, síly našeho středu, hrozí pak zadržení těchto nepoužitých tvůrčích sil v orgánové látkové výměně, a toto zadržení ("zácpa") oněch sil se často mění v tendenci k nádorovému bujení. Dnes bohužel dochází často k obojímu, takže náš střední, rytmický systém je oslaben a výchovou, která není pro člověka vhodná, dochází k rozštěpení osobnosti, které je jedním ze základních předpokladů vývoje nádorového onemocnění. Proto také vznikají často první začátky prekancerózních stavů tragicky už v době raného dětství, resp. školní docházky.

Pouze při prohloubeném vhledu do pravých zákonů vývoje rostoucího dítěte může být pečlivě řízeno intimní proměňování růstových a regeneračních sil přes tvůrčí síly lidského středu až po síly myšlení a představ tak, aby to odpovídalo věkovému stupni. Proto je důležité, aby rostoucí malé dítě provázely možnosti hrát si s nejjednoduššími hračkami, které povzbuzují fantazii, zpěvem a domácí hudbou (nikoli s "hudebními konzervami"), a aby jeho fantazie byla povzbuzována malováním, modelováním, stavěním z písku atp. Pozdější školní výchova musí být přizpůsobena individualitě dítěte a rozvíjet ji tak, aby se dosáhlo láskyplného zájmu o okolí. V dobře vytvořeném harmonickém těle se zdravým duševním vývojem, kdy jsou vždy v pravý čas nasazeny nové pedagogické impulzy, jak se o to pečuje s úspěchem už sedmdesát let ve školách Rudolfa Steinera (waldorfských školách), jsou možnosti nádorového bujení v pozdějších letech redukovány.

Stravování školního dítěte a později i dospělého má být jednoduché, ale nejlepší kvality -- tedy má co možno užívat biologicko-dynamických, nikoli strojenými hnojivy ošetřovaných plodin. Přednost má mít ovoce, zelenina a jídla ze zrnin, potřebu bílkovin lze v podstatě pokrýt mléčnými výrobky, přičemž spotřeba masa má být nízká. Při volbě povolání je důležité, aby mladý člověk našel ve své práci smysl a mohl se v ní plně realizovat. Tím sílí osobnost a proniká zdravým způsobem organismem tak, že ho řídí a dává mu správnou podobu.

Preventivní opatření pro dospělé Péče o rytmus

Bylo významným objevem, že nádory nemají žádné normální dýchání. Jejich buňky nepřijímají oživující kyslík od červených krvinek, nýbrž vykazují anaerobní látkovou výměnu. Vnitřní dýchání organismu je tedy poškozeno až do utváření buněk. Tato skutečnost přivádí naši pozornost k celkovému procesu dýchání, který, jak je známo, patří k základním rytmům každého oduševnělého organismu a spolu se srdečním rytmem tvoří rytmický systém člověka. Tento rytmizující princip, který vychází ze světových rytmů běhu Slunce, vytváří vedle dalších harmonizujících procesů také rovnováhu mezi utvářením a látkou, lidskou postavou a buňkou. Každé poškození či oslabení životních rytmů působí dlouhodobě škodlivě až do hloubi organismu. Takovým zásahům je ale člověk vystaven dnes skoro vždy ve svém přírodě odcizeném životním prostředí. Vzpomeňme jen hektiky v povolání, chaosu dopravy velkého města (např. při jízdě autem), na nelidské nucení ke stále vyšším výkonům atd., to všechno zanechává rušivé a oslabující vlivy na naše životní rytmy. Tento stav ukazuje na nutnost rytmického způsobu života, který člověku pomáhá vyrovnávat nevyhnutelná poškození rytmů v denním životě skrze vědomou péči o svůj rytmický systém, aby tím mohl lépe dýcháním proniknout svůj vlastní organismus.

Tak jako je smyslově nervový systém základem myšlení a představ, je rytmický systém nositelem citící duše. Umělecká činnost všeho druhu, jako hudba, malování, eurytmie a jiné, také péče o zahrádku, jsou významnou protiváhou proti škodlivému působení dnešní civilizace, protože se opírají o citové prožívání. Díky této péči zůstává rytmický systém elastickým, živým. Mohou se rozvíjet morální pocity, a tím se rozpustí v naší duši sedimenty z neuplatněných tvořivých sil. To se stane zejména tehdy, když nastoupí pozitivní vztah k životu, nesený soucitným zájmem bez předsudků a vnitřní rovnováhou.

Zejména významné je regulování rytmu spánku a bdění, které je srovnatelné s 24 hodinovým duševně-duchovním dýcháním naší bytosti. Sedm až osm hodin spánku dospělému člověku dostačuje, z toho by měla jedna až dvě hodiny být před půlnocí, neboť tehdy je spánek nejhlubší. Jíme co možná pravidelně, při jídle by měla být uvolněná, veselá nálada. Modlitba před jídlem jako výraz díky za nikoli samozřejmý dar denního chleba pozdvihuje duši z každodennosti a dává jí vnitřní klid. Uvolněná nálada, dobré žvýkání a proslinění jídla jsou nejdůležitějšími předpoklady pro udržení zdraví žaludku a střevního traktu.

Rytmus má být i ve výběru potravin. Např. maliny v zimě či čočka v létě poškozují radost z toho, co přináší rytmus roku, a vytrhují člověka nedobrým způsobem z rytmu jeho okolí. Zmrazená zelenina a ovoce nejsou pro zdravou výživu zvláště doporučitelné.

Důležitá je také péče o pravidelnou stolici, např. produkty z kyselého mléka, ovocem, celozrnným chlebem či též mírnými rostlinnými prostředky proti zácpě. Ženy musí kromě toho pečovat o zdraví ženských orgánů.

Důležitost tepelného organismu

Více než při všech ostatních onemocněních je člověk nemocný rakovinou konfrontován s nepřítelem ve formě nádoru, který jakoby usiloval o jeho smrt. I pro zkušeného lékaře vyvstává proto vždy znovu otázka, jak mohlo dojít k takovému

odcizení, rozdvojení z původní jednoty ducha a duše na jedné straně a nádorem napadeným tělem na straně druhé. K zodpovězení této základní otázky je potřebné vědět, že naše já jako nejvyšší instance naší tělesnosti má v podvědomé hloubce za svého nositele teplo, že s pomocí tepla proniká organismus až do posledních vláken a drží ho pohromadě. Proto má péče o řádné udržování teplotního organismu rozhodující úlohu, a pomalé vypadávání okrsků orgánů z jeho dynamiky je jedním z prvních kroků k vytvoření nádoru. Tím je srozumitelný poukaz Rudolfa Steinera, že okolo nádorového bujení je zapotřebí vytvořit teplotní obal, aby se nemoc rozpustila a napadnutý orgán vrátil zpět do celku. Také jako první poukázal Steiner na vztah mezi nádorem a zánětem. Dlouhodobé podchlazení a chybění zánětlivých onemocnění nebo jejich náhlé potlačování násilnými prostředky srážejícími horečku se často nacházejí v předhistorii nemocného rakovinou. Není tedy vhodné léčit každé drobné nachlazení či lehkou horečnatou nemoc prostředky srážejícími teplotu a zabíjejícími zárodky. Překonáním takových onemocnění organismus sílí a udržuje si svou biologickou rovnováhu také proti rakovinotvorným poškozením všeho druhu.

Vysoké procento všech nádorových onemocnění vzniká v orgánech břicha. Tato oblast musí být k podpoře zdravého prokrvení vždy udržována v teple. Bohužel bláznivá móda jde často opačným směrem, a publikum se jí vydává s překvapující nekritičností. Nahé nohy už od dětství až do zimy, tenké silonové punčochy a prádlo z nedostatečně hřejivých vláken, příliš krátké sukně a krátké spodní kalhotky při teplotách podzimu a zimy jsou, z fyziologického pohledu, nesmyslem, neboť přispívají k oslabení celkového teplotního organismu, jehož zachování je při rakovinné profylaxi zvláště důležité. I když nedojde k pocitu zimy, je tepelný organismus nucen přivádět stále teplo na ty části těla, které jsou nedostatečně pokryty, což vede k chaotizování jeho struktury. Z jiné stránky dochází z podchlazených částí těla ke zpětnému působení na orgány podbřišku a tím i k vegetativním poruchám.

Zesílení lidského já

Zesílení lidského já jako duchovního jádra naší bytosti, které nás pozvedá nad zvířecí říši na úroveň lidské individuality, je nejnvtřnější záležitostí duchovní prevence rakoviny.

Moderní člověk je, jak už bylo řečeno, vnitřně rozerván svým denním životem s jeho nadměrným množstvím událostí. Jako stálý stres nepůsobí jen přemíra smyslových dojmů v barvě, světle a zvuku, jako množství navzájem spolu nesouvisejících informací z rozhlasu, televize a novin, ale také spěch, hektika a úsilí o materiální zisk. Překonání těchto vlivů potřebuje daleko větší síly, než má průměrný člověk. Dnes potřebné zesílení našeho vnitřního člověka, ducha a duše, můžeme získat pouze úmyslnými okamžiky klidu a uvědomování. V našem duchovně-duševním základu leží, pokud se může myšlením uplatnit, pramen vší tvořivé a organizující síly. Jasným myšlením, soustředěnou pozorností ve zmatku smyslových vjemů zesílíme formující síly našeho organismu. Doporučit lze poněkud méně čtení časopisů, návštěv kina, sledování radia a zejména televize. Místo toho lze poradit klidné, v obrazech probíhající vzpomínání na události předchozího dne večer, co možná v opačném sledu, meditativní ponoření se do nějaké zvolené básně, textu z evangelia či moudrého výroku: to vytváří vnitřní sílu vyrovnat se zničujícímu náporu. Také plánování dne po probuzení poté, co jsme se posílili meditací či duchovním usebráním, chrání před utopením v každodennosti.

Namísto velkých cest přeplněných dojmy se máme znovu naučit klidně poznávat a prožívat malý kousek světa tak, že je tím naše duše hlouběji naplněna než dojmy ze šesti zemí, které jsme během čtrnácti dnů navštívili.

Také se musí člověk naučit správně stárnout. Lidská tkáň s přibývajícím věkem tvrdne, a tvořivé síly působí více v myšlenkové sféře. Tělesné ustupuje, duchovní se může více rozvíjet. Bohužel dnes často vidíme opak: sklerotického, umělými hormony při potenci udržovaného starce. Rakovina jako typická nemoc stáří může přijít právě tehdy, když na jedné straně je stárnoucí tkáň uměle udržována mladou nebo chronickým povzbuzováním v určitých oblastech (např. v zažívacím traktu) vzniká v buňkách neklid: na druhé straně je nádorové onemocnění podporováno, když síly vycházející z formujícího pólu myšlení se stanou příliš slabými na to, aby udržely pod kontrolou vývoj v buňkách. Tak mohou mít všechny zásahy do hormonálního hospodářství organismu škodlivé následky: k tomu patří i pilulky proti otěhotnění. I boj s návaly v menopauze užíváním hormonů má negativní vliv. Návaly lze zmírnit neškodnými léky, jaké má k dispozici anthroposofická medicína, a lze je překonat jako nezbytnou životní etapu. Naproti tomu je potřebí učinit vše, aby duch a duše zůstaly živé, aby se rozšířily horizonty a aby se rozvinulo to, co nazýváme moudrostí stáří.

Ještě horší jsou různé lehkomyšlně užívané uklidňující prostředky, které mají dnes pomoci překonat každou životní obtíž. Způsobují oslabení vůle a tím i oslabení osobnosti. Totéž platí o lécích proti nespavosti. Obojí působí lehké obluzení vědomí, i když si toho nevšimneme, a oslabení iniciativy. Nespavost lze léčit péčí o pravidelný rytmus a také dalšími opatřeními zdravé životosprávy.

Mnohé z uvedených rad jsou podrobně uvedeny v předchozích brožurách Spolku pro rozšíření léčebných metod. Zde sluší ještě připomenout škodlivé působení kouření, chronického požívání alkoholu, přehnaného opalování a přehánění vůbec.

Včasné poznání rakovinného onemocnění

Počátky rakoviny dlouho předcházejí objevení nádoru. K diagnóze těchto počátečních stadií jsou potřebné pravidelné kontroly u lékaře. Jako doplněk běžné diagnózy se po léta pracuje na vývoji speciálních, z duchovědných podnětů vycházejících vyšetřovacích metod. Připomenout tu můžeme alespoň metodu krystalizace chloridu měďnatého.

K léčení prekanceró, které trvají po léta až desetiletí, se osvědčily v další kapitole popsané preparáty ze jmelí. Jejich působení je patrné v rozkvětu pacientů, kteří překonávají depresivní stavy a nabírají síly a iniciativu. Rakovina je osudovou nemocí naší doby. V podstatě je k jejímu překonání potřebná nová orientace člověka a jej obklopující civilizace. Každý jednotlivec může na svém místě, podle uvedených pokynů, přispět k uskutečnění tohoto úkolu. Rakovinu jako chorobu naší doby lze porazit až odvahou k obratu vnitřnímu i vnějšímu ve všech oblastech současného života.

RITA LEROI A HANS WERNER

Celkové léčení rakoviny

Lidské bytí a nemoc

Každý člověk, který bděle hledí nazpět na svůj život, může poznat, že jeho životní cestu určují dvě síly. Všechno, co přichází z okolí jako obsahy vnímání, události, prožitky, ale také životní prvky ve světle, teple, vzduchu, vodě a potravě, působí a musí být takovým způsobem zpracováno, že se může proměnit v naše vlastní. Naproti tomu z vnitra těla působí konstitucionální, proti vnějšímu působení se brání organismus a rozpouštějící síly životní i duševní, které určují individuálním způsobem formu reakce, jež mohou proměnit to, co z vnějšku do nás proniklo. Mezi těmito oběma silami působí ve svobodě či v nesvobodě působící já, které vytváří cestu osudu do budoucnosti. Ze světa mimo člověka a z jeho vlastního vniřního světa vznikají tedy působení, určující lidský život, jako utrpení a nemoc, radost a zdraví. Když je člověk nemocen, může se probudit u postiženého nemocí otázka o dosavadním a budoucím životě -- v tom spočívá vlastní smysl nemoci.

Postižení nádorovým onemocněním

Onemocnění rakovinou je událostí, která zasáhne dnešního člověka až do hloubky jeho existence. Bezprostředně se v něm projeví otázky, které většinou přecházel a potlačoval. Takový postoj vychází ze základní tendence současného životního a světového názoru, který podporuje úsilí po materiálním uspokojení, po požitku, po opojení a sobeckosti, a které tak ztěžuje tázání se po odpovědích na otázky odkud, kam a proč.

Naši pozemskou existenci ohraničují dvě brány: brána zrození a brána smrti. Kdo musí začít žít s rakovinou, nutně soustředí svůj pohled napřed na bránu smrti. Hrozně blízko se najednou jeví být událost, kterou si my lidé v sobě neseme jako stálého průvodce našeho života a přece si ji nechceme uvědomovat. Probouzí se otázka po smyslu smrti, po životě po smrti, vztahu pozemského života k posmrtnému. Ale pohled směřuje i zpět k bráně zrození s úzkostnou otázkou: postavil jsem se správně do života? Měl můj život smysl? Splnil jsem svůj životní úkol? Jak jsem se připravil na smrt? -- Začíná tázání, jehož zodpovězení nám teprve může odhalit smysl našeho lidského bytí.

Příčiny a předstupně onemocnění rakovinou

Důvody onemocnění rakovinou jsou tak mnohvrstevné, jako je člověk mnohvrstevnou bytostí ve svém tělesném, duševním a duchovním bytí. Na to bylo poukázáno už v první kapitole. Podrobnější popis těchto skutečností by přesáhl cíle této brožury, ale přesto je zapotřebí ještě dodat následující.

V úvodu se popisovaly směry sil, které působí ve vytváření lidské životní dráhy, biografie. Co z vnějšího světa působí na duchovní, duševní a tělesnou oblast člověka v průběhu života, je v dnešní době do velké míry proniknuto ničivými silami. Vznikají odklonem od přírody, pokrokem technického zdokonalování a na podkladě materializování kultury a vědy. Tomuto neobyčejně mocnému pronikání ničivě

působících sil nestačí už obranné síly lidského organismu vzdorovat. Tyto obranné síly vůle právě udržují člověka tělesně, duševně i duchovně v jeho individuální podobě. Nezávládnutá duševní či látková "substance" může tak ve vývoji trvajícím léta i desetiletí, skrze funkční poruchy orgánů a nespecifické poruchy výměny látkové, vést nakonec až k tomu, že se v některém orgánu osamostatní do lidské bytosti integrované vytváření buněk a vzniká rakovinný nádor. Když nazíráme na rakovinu tímto zúboern, jeví se nám ale rakovinný nádor jen jako poslední článek vývoje nemoci, procházející po dlouhou dobu různými fázemi. Teprve teď vstoupila nemoc do stadia, ve kterém je smyslově pozorovatelná. Z toho je pochopitelné, že nikoli všechny prekancerózy musí vést k vytvoření nádoru. Organismus je může překonat, mohou se zastavit na určitém stadiu nebo během života nemít dost času, aby se vyvinuly až ke stadiu nádoru.

To má hlubší význam pro léčení této nemoci, protože operace, ozařování a chemoterapie se soustřed'ují pouze přímo na nádor, ničí tedy zhoubné buňky, ale neberou ohled na celkové onemocnění člověka, které je v pozadí vzniku nádoru.

Otázka pravdivosti

Poznali jsme rakovinu jako onemocnění, která zahrnuje celého člověka a jehož až poslední fází je vlastní vytvoření nádoru. Pokusili jsme se pochopit hlubší smysl tohoto onemocnění. Smíme pak vzhledem k těmto aspektům zatajovat pacientovi pravdu o jeho nemoci? Smíme mu po operaci zakrývat diagnózu uklidňujícím tvrzením, že ještě nemá doopravdy rakovinu, že mu byly jen odstraněny zhoubné buňky? Smíme pacientovi po operaci a ozařování nebo jen po ozáření říci, že je nyní zdrav, že se nemá už čeho bát a že může pokračovat ve svém normálním způsobu života? -- Proti takovému způsobu jednání bychom chtěli rozhodně vystoupit. Dospělý člověk má právo na pravdu. Operace, ozařování a také léčení cytostatiky (většinou chemické jedy, brzdící bujení buněk) jsou výlučně soustředěny na nádor, pomíjejí ale zcela to, co jsme vylíčili jako onemocnění celého člověka. Nadto ničí především chemoterapie, ale také ozařování, právě ty obranné síly, jejichž ochromení nakonec vedlo k vytvoření nádoru. Pacientovi tedy nesmí být upřena šance na léčení, které by vedlo dále, ani vnitřní uvědomění si vážnosti situace.

Správně se může k této nemoci postavit pouze takový nemocný, který v poznání úplné pravdy o svém stavu statečně změnil svůj poměr k životu a činí vše, aby zabránil recidivě. Proto je také potřeba vědět, že naše pozemské bytí je jen krátkým úsekem našeho celkového bytí, ale že každý pozemský život má velký význam. Neboť pouze během pozemské inkarnace se učíme, vyvíjíme se, můžeme vyrovnávat svůj osud. Bez strachu se máme naučit, když pohlížíme na bránu smrti, že je to ve skutečnosti brána k novému životu. Ale máme učinit všechno, abychom byli v tomto pozemském životě zachováni ke splnění našich úkolů a povinností.

Sdělením pravdivé diagnózy přebírá lékař a pacientovi důvěrníci velkou odpovědnost. Zejména zpočátku ho musí provázet s láskyplnou účastí a trpělivostí a všemi způsoby mu pomáhat v zápase o přijetí jeho osudu. Mnohý namítne, že by raději pravdu neznal. Za tím se ale obvykle skrývá většinou strach pohledět do očí životním skutečnostem a jim se také postavit. Často také zabraňují příbuzní ve špatně pochopené lásce, aby byla pacientovi řečena pravda. Mohou tím způsobit, že nemocný už nenajde, co v základech svého srdce hledá a potřebuje ke svému uzdravení. Sebeklamání a lež mohou otrávit životní atmosféru nemocného a jeho okolí a vést k nevyslovenému vzájemnému trápení.

Když začneme s pacientem mluvit o jeho nemoci, nesmíme ho přirozeně zcela nepřipraveného konfrontovat s pravdou. V každém případě se musí takový rozhovor řídit individuálními faktory, stavem sil pacienta, jeho psychickou pevností a příhodností okamžiku. Často je potřebí více rozhovorů, abychom nemocného pomalu přivedli k pravdivému poznání. V této subtilní otázce je nutno se vyhnout jakémukoli schematickému řešení, smyslem musí být pouze dobro člověka. Lékař či zasvěcený si musí ale být vždy vědom toho, že rakovinu je nutno chápat jako výzvu ke vzpamatování se, k životnímu obratu.

Způsoby zákroků a dalšího léčení

Operace

Když jsou pro to příznivé podmínky, následuje po objevení rakovinného nádoru operace. Důležitá je správná duševní příprava na tuto událost. Ve smyslu zde zastávaného způsobu léčení se má, jak je jen možné, hned po zjištění nádoru, započít s léčbou preparáty ze jmelí, nejpozději jeden až tři týdny před operací. Tyto preparáty podporují obranu organismu a působí také proti možnému rozptýlení rakovinných buněk v průběhu operace.

Operace má za cíl odstranit nádor natolik úplně, jak je to možné. O ozařování a léčbě cytostatiky nelze zde podrobněji hovořit. Při jejich užití je nutno vždy zvážit všechny faktory hovořící pro i proti jejich použití při přísném zhodnocení individuální pacientovy situace. Obojí způsob léčby ale provázíme, pokud jsme se pro ně rozhodli, terapií preparáty ze jmelí.

Léčba preparáty ze jmelí

Jmelí (*Viscum album*) zavedl do léčby nádorových onemocnění Rudolf Steiner. Za jejich léčivým působením leží dva principy. Jeden směřuje přímo proti zhoubným buňkám. Druhý přivolává organismus, aby opět zapojil do své celkové organizace ty oblasti orgánů, které z ní vypadly. Přímé ničení buněk a zesilování obranných sil organismu proti nádoru se v působení této rostliny doplňují. Neexistuje dosud žádný jiný lék, který v sobě spojuje obě možnosti boje s rakovinou.

Léčení se provádí především podkožními injekcemi. Pouhý čaj ze jmelí by nemohl stačit k potlačení nádoru. Nejde o látky, které jmelí obsahuje, ale o to, aby se jeho působnost vystupňovala jistými, zčásti úplně novými farmaceutickými zpracovatelskými procesy. U terapie hrají roli také druhy jmelí různých hostitelských stromů. Přidáním dynamizovaných kovů lze dosáhnout koncentrace na specifické orgánové systémy a působení jmelí zesílit. V obchodě jsou k dostání různé preparáty ze jmelí.* Rozlišují se různými výrobními procesy.

* Iscador, vývoj a výroba: Laboratorium Hiscia Spolku pro výzkum rakoviny, Arlesheim, Švýcarsko. Dokončení produktu a distribuce: Weleda, AG., Arlesheim (Švýcarsko) a Schwaebisch Gmuend (Německo). *Viscum Abnoba*. Výroba a distribuce: Abnoba Heilmittel GmbH, Gueterstr. 53, D-75177 Pforzheim. Vývoj: Carl Gustav Carus-Institut, Am Eichhof, 0-75223 Niefern-Oeschelbronn.

Léčení jmelím má být, pokud je to možné, přerušeno operací jen na několik dní. Musí se v něm pokračovat delší dobu intenzivně, pak s přestávkami po léta. Dojde nejenom k tělesnému zlepšení, při kterém vzrůstá životní síla a regulují se životní funkce jako spánek, trávení, vyměšování a tepelný režim. Také lze pozorovat zlepšení duševního stavu. Nemocný je bdělejší pro své problémy i pro své okolí, získává sílu k iniciativám a chuť do života. Samozřejmě musí být léčení jmelím předepsáno lékařem, kontrolováno a řízeno. Techniku píchání injekcí se může naučit pacient sám či někdo z jeho rodiny - podobně jako při cukrovce. Nemocný je tím nezávislejší. Takové léčení lze zařadit do pravidelného průběhu dne tak, že se nemusí stále připomínat pocit nemoci. Po injekci -- nejlépe aplikované dopoledne -- se má aspoň hodinu zůstat na lůžku. Doporučuje se tedy, jestliže je den zaplněn povinnostmi, aby se injekce aplikovala brzy ráno, hodinu až dvě před vstáváním. Někdy je vhodnější píchnout injekci předtím než jdeme spát: rozhodnutí, kdy injekci píchnout, je ale věcí lékaře.

Víme z mnoha zkušeností, že se naděje plného uzdravení po operaci pomocí léčby preparáty ze jmelí jednoznačně zvyšuje. Když přesto dojde k recidivě, není to žádným důvodem k rezignovanému výroku: K čemu to léčení bylo? -- Často potřebuje roky léčení, co se po léta jako choroba vyvíjelo z duševního a tělesného zatížení skrze obecné poškození výměny látkové k prekancerosám, ranému stadiu rakoviny a konečně k rakovinnému onemocnění samému, aby se choroba překonala a obnovilo zdraví. I po recidivě je vyléčení možné.

Doplňková medikamentosní léčba

Léčení jmelím je účinně podporováno průvodní medikamentosní terapií. Rakovina je, jak jsme již mnohokrát zjistili, onemocnění celého člověka a jde ruku v ruce s poruchami nejrůznějších orgánových systémů. Tak je potřebí povzbudit srdce, krevní oběh, dech, zažívání, játra, ledviny a krev, aby se opět zdravým způsobem zapojily do organismu. Tomu slouží přírodní léčiva z říše minerálů, rostlin a zvířat,* které lze přijmout orálně, injekčně, ale také zevně. Široké pole se otevírá zejména při posledně jmenovaném způsobu aplikace: obklady, pleny, natírání mastmi a oleji, masáže orgánů různými léčebnými substancemi umožňují diferencované, individuální léčení.

Fysiotherapeutická opatření

Změny ve vyladění organismu a tím zesílení jeho obranných sil se dosahuje různými vodními aplikacemi. Koupele zvyšující tělesnou teplotu (Schlenzova koupel, přehřívací koupel podle Zabela a jiných) má hluboko působící vliv na organismus a

* Srov. brožuru č. 113 „Anthroposophische Medizin und ihre Heilmittel (Anthroposofická medicína a její léčebné metody).

tím i na rakovinné bujení. Subtilnější, ale nikoli méně působící, je koupel v olejové disperzi.*

Dlouhodobé sprchování a Kneippovy aplikace mohou též povzbudit tepelný organismus a stabilizovat v těle poškozené rytmické procesy. Také masáže, především rytmické, mohou být použity jako pomocná léčba.

Výživa a pochutiny

Jídlem se nemůžeme uzdravit. Máme ale v potravě sami v ruce podstatný faktor, abychom si udrželi zdraví a abychom povzbudili náš organismus k výstavbě vlastní substance. Zejména musíme dávat pozor, abychom jedli potraviny chudé na zbytky látek z umělých hnojiv, z insekticidů a herbicidů, z látek podporujících rychlé vykrmování zvířat a takových, které potraviny esteticky zkrášlují. Biologicko-dynamické či biologické potraviny jsou z valné většiny bez těchto chemických jedů. Nové brambory, rajčata, houby, konzervy a pochutiny jako alkohol, sladkosti a kouření nepatří na jídelní lístek nemocného rakovinou. Podíl květáku, luštěnin a zejména masa má být silně redukován. Vegetariánská pestrá strava s podílem syrové zeleniny a s použitím zrnin, okořeněná čerstvým a sušeným kořením, připravená s láskou, může být i při dodržování zmíněných omezení opravdu chutná, a to je důležité. Pravidelný rytmus jídla, květiny na stole, příjemná společnost u stolu jsou důležitými podmínkami, aby jídlo uplatnilo své posilující a organismus budující působení.

Umělecké terapie

V umělecké tvorbě se umělec pokouší, aby učinil co nejvíce smyslům vnímatelné duchovní síly a souvislosti. V tom, jakým způsobem zobrazuje, se ukazuje do obrazu vnesená "idea". Tím může člověk -- jako konzument uměleckého díla -- najít spojení s oněmi tvůrčími silami, které vytvořily a stále ještě vytvářejí svět i člověka. V tomto smyslu je umění pravou kulturní terapií.

Nad toto obecné působení umění usiluje umělecká terapie ještě o něco zvláštního: každé umění používá pro svůj výraz určité jemu vlastní základní elementy. Umělecká terapie** ale usiluje o aplikaci těchto základních elementů v cílené, často velmi jednostranné aplikaci podobně, jako lékař pracuje s léky, aby nemocné procesy v člověku byly opět zapojeny do zdravého celku. Přitom je pro uměleckou terapii důležité, aby byla určitým způsobem opakovaně prováděna.

* Informace: Werner Junge, Michelbuch 39, D-731 02 Birenbach/Goepfingen

** Brožura č. 3: 'Kuenstlerische Therapie (Umělecká terapie). Informace o tomto léčebném způsobu podává Berufsverband der kuenstlerischen Therapie auf anthroposophischer Grundlage eV., D-79102 Freiburg, Urachstr. 44.

Nejde o to, vytvářet umělecká díla, ale lékař spolu s uměleckým terapeutem předepisují a nechávají provádět jednotlivé prvky umělecké činnosti (znajíce jejich působení na onemocněním změněné fyziologické procesy v člověku) tak, aby podporovaly uzdravení. Např. hudební terapie neusiluje o to, aby pacient dobře hrál na nějaký nástroj, ale různé základní prvky jako intervaly či rytmy nebo hra na různé nástroje jsou cvičeny tak, aby bylo dosaženo léčebného účinku. Umělecké terapie je v diferencovanosti svých aplikací a ve své mnohosti -- v mnoha oblastech se teprve rozvíjí - neméně složitá než medikamentózní léčba.

V modelování tvoří a prožívá pacient prostorové formy. To se děje podle příslušné choroby v tvoření plastických ploch vystouplých či promáčklých, s hranami či zářezy. Získává a současně prožívá v dotýkání a pohybech bezprostředně schopnost svých rukou vytvářet formy. To působí až do tvořivých sil jeho organismu.

V malování je pacient přiveden k prožívání a práci s barvami, jejich zvláštností, protikladům, společným vlastnostem, jejich formálním tendencím a jejich vlastnímu životu. Tím lze povzbudit či pozastavit určité tělesné procesy.

Skrze muzikální terapii lze naučit znovu poslouchání a schopnost rozlišování skrze zvuk různých nástrojů. Aplikace základních elementů byla již vylíčena výše.

Tvorba řeči (Sprachgestaltung) jako terapie užívá hlásek v jejich tvořících gestech. Síly, které u dítěte podmiňují pohyby údů, se přemísťují později do pohybového organismu hlásek řeči. Jednotlivé hlásky, jejich skupiny či rytmy metriky veršů se používají mnoha způsoby. Tím, že soustředí pozornost na hláskové složení slova, ba na samotné hlásky, probouzí se do té doby nepoznaná úcta k řeči. Znovu je prožívána tvůrčí síla řeči a proudění dechu tvořícího řeč je vědomě zachyceno až po samu kosterní konstrukci.

Zvláštní důležitost a význam má léčebná eurytmie. Jednotlivým hláskám řeči vlastní forma pohybu -- v gestech rukou při řeči ve zbytcích dosud zachovaná -- je aplikována v použití jednotlivých hlásek či jejich skupin. Hláskám vlastní dynamiku lze uplatnit až do rytmů fyziologických procesů. Nejen hlásky, i tóny se užívají v léčebné eurythmii. Léčebná eurytmie je prvkem, který harmonizuje vztah mezi myšlením, cítěním a vůlí. Představuje vlastní úplný systém terapie uvnitř anthroposofické medicíny a má být předepisována pouze ve spojení s lékařem.

Při terapii barevným světlem je pacient v každém dnu týdne vystaven jinému barevnému dojmu, po jehož přerušení vzniká příslušná barva doplňková. To znamená silnou aktivaci schopnosti vnímání, která je dnes často zakrnělá. Skrze rytmicky se každý týden opakující proces, na který navazují určitá řazení tónů a hlásek spolu s eurythmickými pohyby a se vjemy hmatovými, jsou pacienti přivedeni nazpět ke zdravému cvičení různých smyslových kvalit. To je zvlášť důležité pro nemocné rakovinou a ty, kterým toto onemocnění hrozí, neboť oni mají tendenci se oddávat svým tělesným pocitům a ztrácet otevřený pohled na světové dění.

Rozmluva s lékařem

Uprostřed zde vylíčené celkové léčby stojí rozmluva s lékařem. Pro lékaře je přitom nejlepším předpokladem co nejlepší přehled biografického vývoje pacienta. Z pacientova životopisu lze vytušit vztahy mezi tím, co prožil, a následnou chorobou. V rozmluvě lze získat důležité poznatky o vzniku nemoci a impulzy určující směr pacientovým iniciativám. Rozmluva má nemocnému pomoci, aby vytvářel svůj další život podle svých úkolů, aby se obrátil k novým cílům, aby získal vhled do působení

duchovních zákonitostí a aby takto vyzbrojen byl připraven vstoupit opět s důvěrou a odvahou do života.

Kde je prováděno toto celkové léčení?

Každému nemocnému rakovinou má být po operaci dána možnost přestávky, aby znovu dosáhl své tělesné síly a své duševní rovnováhy, ale také k vnitřnímu uvědomění si svého životního poslání. Tato popsaná celková léčba, sledující právě tyto cíle, je prováděna v anthroposofických klinikách a sanatoriích v různých zemích, ve smyslu vytvoření této pauzy k nadechnutí po operativním zásahu.

V těchto ústavech pracují zkušení lékaři, terapeuti a sestry. Zcela speciálně se věnuje tomuto úkolu Lukášova klinika v Arlesheimu ve Švýcarsku.

Okolí domácnosti nemocného

Rodinní příslušníci mají navracejícího se pacienta obklopit láskou a porozuměním. Jeho situace vyžaduje trpělivost a pochopení. V každém případě se stal někým jiným, často znejistěl a je pln pochybností, anebo získal skrze utrpení bdělost a změnil se. Pro rodinu nemocného znamená jeho choroba, podobně jako pro něho samého, otřes. Z této situace může vzniknout nové porozumění a nová vzájemnost.

Velmi důležité je rytmické rozdělení dne. Vstávání a ukládání se ke spánku (srov. str. 5), jídlo a další denní povinnosti mají být konány každý den co možná ve stejném čase. Den má proběhnout podle plánu, ale nikoli hekticky. Jak bylo už uvedeno, má najít místo v životě návštěva divadla, koncertů, prohlídka uměleckých děl i vlastní, třeba jen začátečnická umělecká činnost. Pozorování přírody, procházky, rozhovory, čtení, vážné činnosti s duchovním obsahem a jiné potřebné konání mohou vedle nezbytného uvědomování si smyslu a klidu naplnit člověka natolik, že se může snadno obejít bez televize a rozhlasu. Činit radost a radost pociťovat jsou nezbytnými prameny uzdravování. Velkou pomocí může být meditativní ponoření se např. do básně, do výroku někoho moudrého či do modlitby. Pokud to bude prováděno konsekvantně jak jen možno pravidelně a přes vnější i vnitřní překážky v touž dobu, může se člověku otevřít pramen síly, který ho přivede do postavení, ve kterém bude schopen zvládnout obtíže života. Prožívání bude bohatší, city vřelejší a upevní se důvěra ve správnost osudu.

Smysl onemocnění

Je oprávněné vidět v této otřesné události smysl? Probuzení se pro uvedené životní otázky, přemýšlení o sobě samém může nemocného přivést k tomu, aby své vědomí prohloubil. Zaujetí pro sebe sama či omezení skrze dosavadní životní zvyklosti lze převést na nové obsahy, na obsahy, které patří mimo prahy narození a smrti. Všední den se vši svou vázaností na materiální bytí, mnoha zdánlivými povinnostmi a překážkami, klade hustý závoj přes oblasti, které patří oblasti našeho počátku, našeho vlastního domova. Nemoc může a chce přivést člověka k tomu, aby tento závoj roztrhal a naučil se poznávat sebe sama jako duchovní bytost ve svém vzniku

a ve svém cíli. Tak nahlížena může být rakovina pro nemocného pomocí, aby mohl vidět svůj osud a osud světa v novém světle. Osud ho k tomu vyzývá.

Nikoli poznamenaným, ale probouzejícím se je pacient nemocný rakovinou. Může se osvobodit z nesvobody dosavadních životních zvyklostí a nutností, může svobodně nově vytvářet svůj život. Může naslouchat tomu, co k němu hovoří skrze jeho nemoc a co ho chce přivést k uchopení jemu vlastních životních úkolů.

Když ale přes veškeré úsilí nemůže nemoc z pozemského hlediska být vyléčena, pak bude zápas s nemocí a životními problémy, boj o vnitřní jas a nakonec souhlas s vlastní cestou v každém zápasícím vytvářet životní plody, které budou působit přes jeho vlastní smrt.

Tak může být tato obávaná nemoc lékem naší doby a ukazatelem, abychom svůj život zapojili vědomě a s odvahou do služby celkového vývoje lidstva.

SPOLEK PRO ROZŠÍŘENÍ LÉČEBNÝCH METOD

Stále více je člověk ohrožován přetechnizovaným způsobem života ve svém vnějším, ale postupně i ve svém vnitřním zdravém rozvoji.

Proto potřebujeme rozšířenou hygienu, usilující o ochranu a péči o duši a ducha, sociální hygienu. Tomu úsilí slouží r. 1952 od lékařů a laiků založený Spolek pro rozšíření léčebných metod.

Vycházejíc z anthroposofie Rudolfa Steinera a z ní vyrůstajícího rozšíření léčebných metod, slouží tomuto úsilí také řada brožur "Listy pro uvědomělé vedení života ve zdraví i nemoci" a "Řada sociálně hygienických spisů" v knižní formě. Tyto svazky jsou srozumitelné každému a poskytují praktickou pomoc v situacích každodenního života.

Naším podstatným úkolem je udržení **svobodného** a rozvoj **člověku přiměřeného** zdravotnictví.

Nadto vidíme svou úlohu v podpoře nových terapeutických pracovišť orientovaných na budoucnost a společenství pacientů s cílem vyzkoušet nové sociální modely.

Spolek pro rozšíření léčebných metod usiluje:

- o probuzení zájmu o léčení přiměřené přírodě i duchu,
- o podporu medicíny rozšířené anthroposofií Rudolfa Steinera,
- o prosazení **svobody léčebných způsobů**, tedy hlavně o svobodu terapie a předepisování léků a léčebných metod,
- o to, aby se poznatky anthroposofie o přírodě a člověku staly plodnými pro zdravotní prevenci, t.j. pro naši dobu vhodnou sociální hygienu ve všech oblastech života: např. ve stravování, odívání, pracovní oblasti, využití volného času, výchově dětí, sebevýchově a cestě vzdělávání pro jednotlivého člověka,
- o zkoumání příčin zhoršování životního prostředí a možností, jak lze za pomoci duchovnědých poznatků přírodní prostředí uzdravovat a jeho poškozování v budoucnosti zabránit,
- podporovat nové iniciativy zaměřené na budoucnost: založení terapeutik, již existující anthroposofická terapeutická zařízení, jako nemocnice a sanatoria,

- pomáhat při výchově a doškolování všech, kdo se podílejí na anthroposofickém zdravotnictví, zejména lékařů a uměleckých terapeutů, jako učitelů tvorby řeči (Sprachgestaltung) a léčebných eurythmistů,
- podporovat anthroposoficko-medicinské výzkumné ústavy.

o tyto cíle je usilováno pomocí

- veřejných přednášek a seminářů,
- založením regionálních iniciativních a pracovních skupin ve Spolkové republice i v zahraničí za účasti tam usedlých lékařů, terapeutů a zainteresovaných laiků -- často jde o zárodečné buňky nového terapeutika,
- stále se rozšiřujícího programu vydávání populárních publikací propagujících sebevýchovu a léčebnou prevenci za účelem udržení tělesného, duševního i duchovního zdraví.

Finanční krytí této činnosti je zajišťováno stále rostoucím počtem členů a dobrovolnými příspěvky. Minimální členský příspěvek činí 50,-- DM.

Z brožur spolku vyšel už česky svazek U. Herrmannstorfera "Jedinec a stát, Trojčlennost sociálního organismu -- aktuální potřeba doby" a v současné době vychází vedle této publikace péčí spolku i další brožura od Walthera Bühlera a Kurta Brotbecka "Školení vůle -- nutnost v pedagogice i sebevýchově".

Brožury distribuuje v České republice Anthroposofická společnost (Petržilkova 2483, 15000 Praha 5 - Jinonice).

Německé brožury zde citované lze objednat na adrese: Verein für Anthroposophisches Heilwesen e.V., D-75378 Bad Liebenzell, Johannes-Kepler-Strasse 56, Tel. (0049/7052) 2034, 2567, Fax 41 07